letter hoeke

Jiergong 21 | 2025 | Nûmer 1

tresoar.nl

TRÊSOAR
Museum, argyf en biblioteek Fryslân

Ynhâld

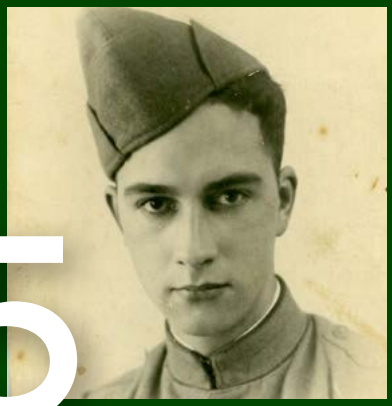
4

8

12

15

16

4.
Tentoonstelling
'Het is een goed kind in ons gezin'
Janna Kootstra

8.
Undersiker oan it wurd
'Gewoane' froulju in gesicht jaan
Marijke de Boer

12.
Aanwinsten
Verschrikkelijk schouwspel
Otto Kuipers

14.
Lezingen WOII

15.
Operaasje audio
'Net Ferjitte'
Syds Wiersma

16.
Spotlight op het archief
'Het werk, voortspruitende uit den jongsten watersnood'
Riemer Janssen

20.
Pinksterdinsdag

Verleiden naar het verleden
Marijke de Boer

22.
Fryske literatuer

Trije tsjokke sluven
Sybren Sybesma

26.
Geschenk

Een handvol groene weelde
Herre de Vries

28.
Oanwinst

Surch - in skansearre doarp
Mark Bergsma

32.
Aktiviteiten

34.
Freonen fan Tresoar

35.
Kolofon

Janna Kootstra

‘Het is een goed kind in ons gezin’

Vader Age en Jopie (midden) met de kinderen Douma (v.l.n.r.) Wytse, Ankie, Fetsje en Gerry. Foto uit 1949. (Particuliere collectie)

Honderden Rotterdamse kinderen werden in de laatste oorlogswinter naar het noorden van Nederland gestuurd. Zwaar ondervoed gingen ze per trein en auto naar Friesland en Groningen om aan te sterken. Bij welk opvanggezin ze terechtkwamen, was vaak onbekend. Zo wist mevrouw Van Asperen niet waar haar dochter Jopie heen ging. Voor het opvanggezin schreef ze op 13 maart 1945 een aanbevelingsbrief: ‘Zo gaat mijn vierde kind bij mij vandaan, om bij wie? terecht te komen.’

In dit huis bij De Klinze in Aldtsjerk woonde Jopie van Asperen bij de familie Douma. (Particuliere collectie)

Reden voor de evacuatie was de enorme voedselschaarste in met name het westen van het land. Die schaarste begon met de spoorwegstaking op 17 september 1944 en duurde tot het einde van de oorlog. Het codebericht 'De kinderen van Versteeg moeten onder de wol' op Radio Oranje was het teken voor zo'n 30.000 NS-medewerkers om het werk neer te leggen. De bezetter had gewaarschuwd dat een staking niet zonder gevolgen zou zijn, en verbood tot eind oktober transport per schip. Naast de gebrekkige voedselvoorziening was er een brandstoftekort. In de winter van 1944-45 stierven minstens 20.000 mensen door honger en kou.

Tulpenbollen en suikerbieten

De grote steden in het westen van het land werden het zwaarst getroffen. Uit pure wanhoop at men suikerbieten en tulpenbollen. Moeder Van Asperen schreef erover: 'wij hebben dagelijks met honger en kou te maken. Zo kochten wij voor ƒ15,- tulpenbollen om te eten, en ook suikerbieten zijn onze maaltijd.' De Voedingsraad verspreidde recepten voor tulpenbollen en suikerbieten. Op noodkacheltjes met illegaal gekapt hout en stiekem gestolen houten tramrailblokjes werd gekookt. Pas eind april en begin mei 1945 mochten de geallieerden voedsel droppen boven de steden in de Randstad. In de laatste maanden van de Tweede Wereldoorlog waren de voedseltekorten zo nijpend dat er kinderevacuaties op touw werden gezet. Naar schatting zo'n 50.000 zogenoemde bleekneusjes werden ondergebracht bij gastgezinnen op het platteland. Omdat de schaarste na de bevrijding niet meteen was opgelost, werden er ook na de bevrijding nog veel kinderen op het platteland gehuisvest.

> *Zo'n 50.000 bleekneusjes werden ondergebracht bij gastgezinnen*

Medische keuring

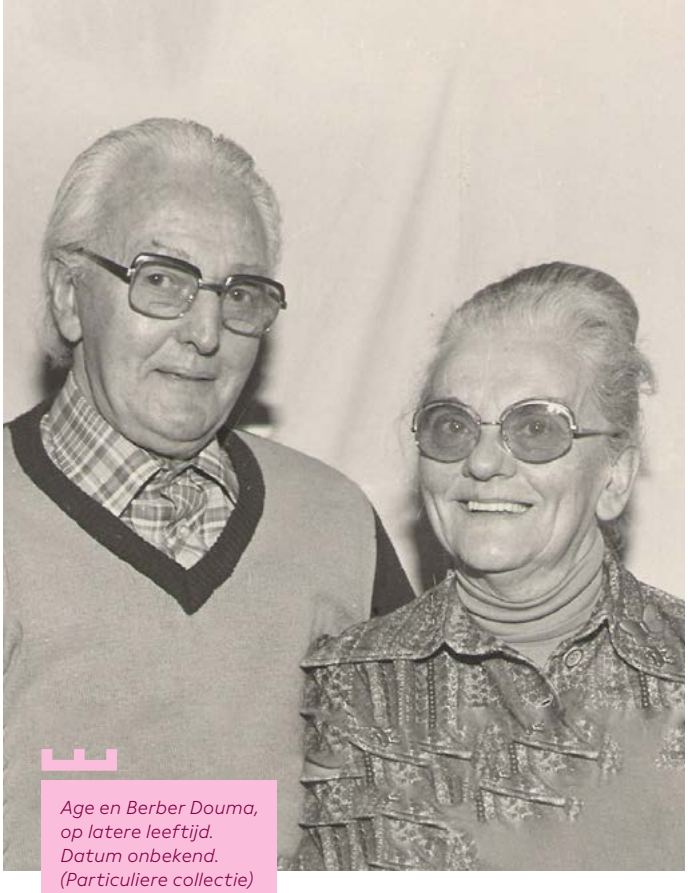
Om in aanmerking te komen voor extra eten of evacuatie keurde een schoolarts de kinderen. Er waren vijf urgentieklassen: dringend noodzakelijk, noodzakelijk, gewenst, niet noodzakelijk en ongewenst. Kinderen in de laatste klasse hadden bijvoorbeeld last van hoofdluis of schurft. Dat Jopie van Asperen geen problemen van die categorie had, blijkt uit het feit dát ze geëvacueerd werd en uit een opmerking in de brief van haar moeder: 'Jopie heeft nog al dik haar en is gelukkig zuiver, maar ik hoop dat ik niet teveel vraag of ze der haar uit mag stofkammen want in die auto zitten veel kinderen en dan is het niet gezegd dat ze zuiver blijft, wat ik natuurlijk niet zou hopen.'

Kinderen moesten voldoende kleding en geschikt schoeisel meenemen naar het opvangadres. Dat was niet makkelijk, want kleding en schoenen waren amper in omloop. Voor Jopie gold dat ook. Haar moeder schreef: 'Wat kleren aangaat zit ze er ook al niet best meer in maar wij kunnen hier niets krijgen. Ook kon ik haar schoenen niet laten maken, want ze willen er eten voor hebben, dus hoop ik maar dat ze ze bij U kunnen maken. Ik zal haar geld mee geven.' De kinderen moesten ook een eigen deken, mok, bord en bestek meenemen.

Het Interkerkelijk Bureau voor Noodvoedselvoorziening en Kinderuitzending zorgde voor verblijfsplaatsen voor de kinderen. Waar dat dan was, bleef vaak onbekend voor de ouders. Zodra de kinderen bij hun gastgezinnen waren, konden ze hun ouders op de hoogte brengen. Dat kon een tijd duren, want vanaf eind maart tot in mei stokte de post. Wekenlang hoorden ouders en kinderen dus niets van elkaar.

Jopie van Asperen (linksonder) met naast haar Ankie Douma en boven rechts van het midden staat Gerry Douma. Foto gemaakt in de tuin, 1955. (Particuliere collectie)

Age en Berber Douma, op latere leeftijd. Datum onbekend. (Particuliere collectie)

Goede match

De gastvrije familie Douma en de vrolijke Jopie moeten een goede match zijn geweest. Na de oorlog ging Jopie weer naar huis en bouwde een rustig gezinsleven op in de buurt van Rotterdam. Het contact tussen de Douma's en Jopie werd een tijdje na de oorlog weer hervat. Ze bezochten elkaar over en weer en de kleinkinderen van Age en Berber gingen logeren bij Jopie. Jopie is in 1992 overleden, maar het contact tussen de Douma's en Jopies zoon Leo Slegtenhorst is er nog: een mooie nalatenschap van die moeilijke laatste oorlogsmaanden.

Met dank aan Wytse Douma, Leo Slegtenhorst en Gerry Veenstra-Douma.

Welkom in Aldtsjerk

Jopie van Asperen kwam terecht bij de familie Douma in Aldtsjerk, op een prachtige plek middenin de bossen. Jopies moeder wenste dat haar dochter in liefde in huis zou worden opgenomen, want 'het is een goed kind in ons gezin. Ze zingt 's morgens als ze opkomt, ondanks dat ze het met 2 boterhammetjes moet doen […] ik zal ze missen.' De familie Douma bestond uit vader Age, moeder Berber en vier kinderen: Wytse, Fetsje, Gerry en Ankie. De deur van de familie stond altijd open voor mensen in nood. In de oorlog vingen ze meerdere kinderevacués op, en ook na de oorlog kregen mensen met bijvoorbeeld een moeilijke thuissituatie altijd een tijdelijk tweede thuis bij de Douma's. Vader Age was een sociale man. Hij was huisknecht en tuinman bij De Klinze in Aldtsjerk en kon goed opschieten met de 'oude' Freule. Hij verzorgde de groentetuin van de familie Van Sminia die grensde aan de tuin van de familie Douma. Door een gat in de heg konden de kinderen in de tuin komen en van het fruit snoepen. Moeder Berber was een zorgzame huismoeder en hield erg van schrijven. In de oorlog naaide ze kleding voor de meisjes, gemaakt van lakens.

Twadde Thús

In de tentoonstelling 'Twadde Thús. Evacués en hun Friese gastgezinnen in WOII' staan de verhalen van enkele evacués centraal. Waarom moesten ze vertrekken, hoe verliep hun reis, hoe ervaarden ze hun verblijf? Wat troffen ze aan bij thuiskomst en hielden gast en gastgezin na de oorlog contact?

De expositie is tijdens openingstijden gratis te bezoeken op de studiezaal van Tresoar, tot en met 30 september.

Marijke de Boer

Ien fan de groepen dy't yn 1952 te gast wie op It Amelân. Yn de midden sit 'Truus' mei wyt skelk. De namme fan it fakânsjehûs 'De Terrorist' is in geuzenamme. It ferwiist dernei dat Dútsers leden fan it ferset 'terroristen' neamden.

'Gewoane' froulju in gesicht jaan

In omboude Dútske barak bea as fakânsjeferbliuw ‘De Terrorist’ plak oan neibesteanden fan fersetsslachtoffers. Hûnderten froulju en bern kamen dêr yn de dunen op It Amelân om út te waaien en fakânsje te fieren. Oan de hân fan argiven dy’t Tresoar bewarret en petearen mei neibesteanden beskriuwt Auke Zeldenrust yn syn boek *Oorlogstranen op Ameland* net inkeld it ferhaal fan it fakânsjehûs, mar ek wat de bewenners meimakken. De gasten út 1952 stean dêrby sintraal.

Fakânsjehûs De Terrorist op It Amelân.

80 JAAR VRIJHEID FRYSLÂN

It idee foar it boek krige de skriuwer by de iepening fan de tentoanstelling oer De Terrorist yn it Fries Verzetsmuseum. ‘Dat wie yn 2023. Earlik sein koe ik it ferhaal net sa goed, mar ik wie fuort fassinearre. As it oer de Twadde Wrâldoarloch giet, giet it faak om fersetsmannen. Gelokkich is der de lêste jierren hieltyd mear omtinken foar de rol fan froulju yn it ferset. Wat my yn dit ferhaal sa oanspruts, wie dat it krekt om ‘gewoane’ froulju gie. Froulju dy’t it húshâlden dienen en foar de bern soargen, ha likegoed yn spanning en noed sitten oer it fersetswurk fan har mannen. En hoe wie dat foar de bern, hienen dy sjoen dat har heit oppakt waard?’

Hy gie op ûndersyk út en kaam as earste by it argyf fan de Vereniging Oud-KP Friesland, dy’t yn 1946 it inisjatyf foar it fakânsjehûs naam. Foar it ûndersyk krige er tastimming om it yn te sjen. De klup bestie út eardere leden fan it wapene ferset, de knokploegen (KP’s), yn de oarloch. De ynstek wie praktysk: de froulju dy’t yn de oarloch har man ferlern hienen, en de bern har heit, koenen alle soargen op de fêste wâl litte en genietsje op it eilân. Der waard foar se soarge, de froulju hoegden gjin húshâldlik wurk te dwaan. De notulen fan de feriening wienen yn twa doazen bewarre. ‘Dat wienen drûge feiten, oer bygelyks finânsjes, dat wie dus noch gjin ferhaal. De bewenners waarden gjin minsken fan fleis en bloed.’

Tante Truus

Yn it argyf wienen ek rapportaazjes fan de tsien groepen dy't der yn 1952 west hienen; in geweldige fynst foar it ûndersyk. Dizze ferslaggen hie 'tante Truus' skreaun op fersyk fan de feriening. Angeniet Kuipers wie de direktrise fan it ferbliuw, har skûlnamme yn de oarloch wie Truus. 'Dat wie fansels in geweldige boarne. Truus wie gjin psycholooch, mar hie der wol gefoel foar. Yn koarte alinea's beskreau se hoe't it mei de gasten wie. Dêrmei wie tante Truus myn earste beskôger. Sa skriuwt se oer in widdo dêr't it al in stik better mei giet, al hat se noch sliepeleaze nachten en sûnderet se har ôf. Oer in oar skriuwt se dat dy frou inkeld oan it breidzjen is en fierder net meidocht. Sa krigen de gasten foar my in gesicht. Sûnder Truus hie ik net sa'n boek skriuwe kinnen. Dit argyf is goud wurdich.'

In oare boarne wie it gasteboek fan De Terrorist. 'It stiet fol mei betankjes fan de bewenners, betankjes oan de lieding, betankjes oan God. In soad teksten binne yn dichtfoarm. Oer de oarloch skriuwe se net eksplisyt, der is wolris in ferwizing nei in drege tiid. Mar ien frou referearret yn it gasteboek oan it ferlies fan har man.'

Ynterieur fan De Terrorist.

Neist it fakânsje fieren wie de byfangst dat se it fertriet diele koenen

Spanning

Neist argyfûndersyk hat de skriuwer mei in hiel soad minsken praat. ‘De bern fan doe binne no tachtigers. De oarloch hat se foarme, it swijen deroer of krekt it almar fertellen. Se sizze dat der altyd spanning wie. Ik lies se de stikjes fan tante Truus foar en hast allegear begûnen se te gûlen. Sa werkenber wie it. Dat wie foar my belangryk, want doe wist ik dat it kloppe wat se skreaun hie.’ Hy gie lykwols hoeden om mei wat de tachtigers fertelden. ‘As bern hienen se doe gewoan fakânsje.’

Mei alle ynformaasje, ek fan oare boarnen lykas de Oorlogsgravenstichting, krije tsien froulju út 1952 sa in gesicht. ‘Dêrmei ha ik in ferhaleboek makke, net in neislachwurk. By it fertellen fan de ferhalen nim ik in bepaalde frijheid dêr’t ik fan wit dat ik my dat permittearje kin en dat ik de wierheid gjin geweld oandoch. Wat ik skriuw, moat klopje.’

Soms is de werklikheid bizarder ast betinke kinst. De ûndersiker ûntduts dat by twa froulju út ien groep it Grinzer doarp Spijk in rol spile. ‘De iene wenne dêr en hie har man ferlern by in eksploazje yn in loads mei munysje dy’t de Dútsers op har flecht achterlitten hienen. De oare kaam net út Spijk, mar har man wie dêr stoarn nei’t er ferwûne út Dútslân kaam. Beide froulju hawwe it dêr yn it fakânsjehûs grif oer hân, tocht ik. En dat blykt ek sa te wêzen, doe’t ik famyljeleden befrege. Beide famyljes wienen troch Amelân befreone rekke.’

Traumaferwurking

Wurden as traumaferwurking en lotgenoatekontakt kamen pas jierren letter op, mar dit tema sit wol yn it boek. Op fersyk fan de skriuwer hat psycholooch Irma van Steijn alle stikken fan tante Truus lêzen en de psychologyske rapportaazjes beoardiele mei de saakkundige blik fan no. ‘Truus wie har tiid eins foarút. Geandewei seach se de krêft fan lotgenoatekontakt. Soks bestie doe noch hielendal net en sa wie De Terrorist ek noait betocht, mar feitlik wurke it wol sa. It mei elkoar dielen hie in positive útwurking op de bewenners. Neist it fakânsje fieren wie de byfangst dat se it fertriet diele koenen.’

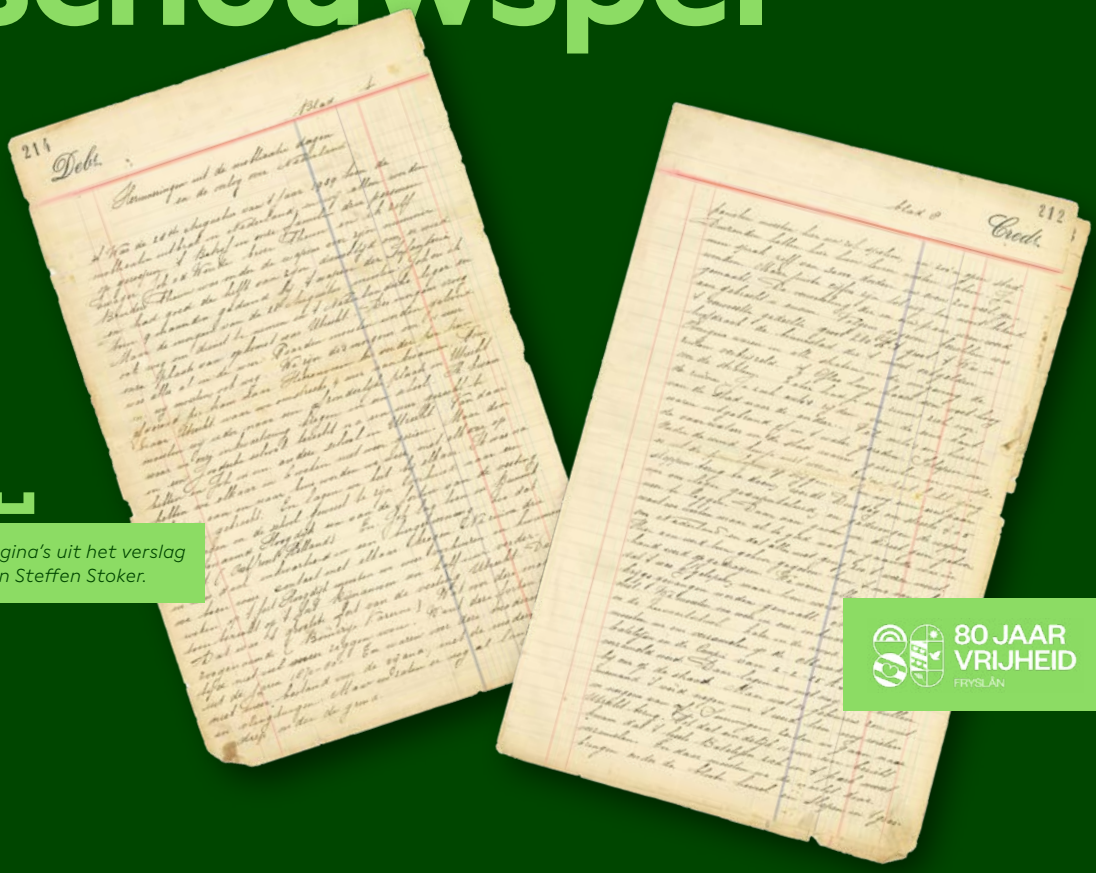
It boek mei dan op It Amelân spylje, it rekket in universeel tema: hoe giest om mei oarlochstrauma? ‘Sjochst dat it trauma, sa’t we dat tsjintwurdich neame, ek trochwurket by de bernsbern. Sels by bernsbern dy’t har pake noait kend hawwe, is it fan ynfloed op har libben. De ympakt fan de oarloch hat it meast yndruk op my makke.’

Auke Zeldenrust (1965) is skriuwer, sjoernalist en dosint. Earder skreau er ûnder oare De Joodse bruiloft *en* Kibboets op de klei. *It boek* Oorlogstranen op Ameland *ferskynt op 11 april. Fan it boek is in teäterstik makke dat op 3 juny, de befrijingsdei fan It Amelân, yn premjêre giet.*

Otto Kuipers

Verschrikkelijk schouwspel

Pagina's uit het verslag van Steffen Stoker.

80 JAAR VRIJHEID FRYSLÂN

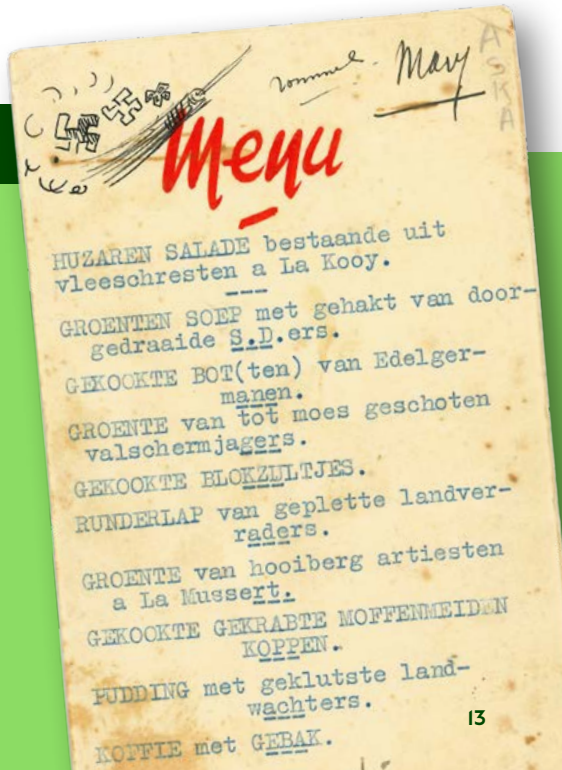
'Herinneringen uit de mobilisatiedagen en de oorlog over Nederland' is de titel van een twaalf pagina's tellend verslag, dat onlangs aan Tresoar is geschonken. Het document is - waarschijnlijk in de zomer van 1940 - geschreven door Steffen Stoker uit Duurswoude.

De destijds 32-jarige Steffen werd op 28 augustus 1939 - net als 200.000 andere jongemannen - opgeroepen in het kader van de mobilisatie van de strijdkrachten. Hij vertrok die maandag met de tram naar Heerenveen, en vandaar per trein naar Utrecht. In de Domstad werd Steffen eerst ondergebracht in een joodse school. Opvallend in het verslag is het grote aantal verhuizingen tijdens de acht maanden durende mobilisatieperiode. Hij bivakkeerde achtereenvolgens in de oude, Utrechtse forten Hoogdijk (waarschijnlijk is hier Fort 'Aan de Hoofddijk' bedoeld), Rijnauwen, Vechten en De Bilt. Veel beleefden ze niet, met uitzondering in laatstgenoemd fort 'want de drukke verkeersweg van Utrecht naar Zeist en Amersfoort liep er tusschendoor. Daar zag je door de dag wel duizend auto's rijden, een gekrioel in elkaar om. 't Was om er gek van te worden.'

Steffen maakte deel uit van een mitrailleur-compagnie en vervulde daarin de functie van afstandmeter. Een dag na de Duitse inval op 10 mei 1940 kreeg zijn bataljon het bevel naar Rotterdam te verkassen. 'Dat was een klap die we kregen, want we wisten dat de vijand Rotterdam al genaderd was.' In de Maasstad ervoer hij meteen de volgende dag, Pinksterzondag, de verschrikkingen van de oorlog. De bommen die door de Duitse vliegtuigen werden afgeworpen maakten meerdere slachtoffers. 'Een kwam zoodanig op de straat terecht dat eenige soldaten en onze commandeerende Kapitein Brouwer gesneuveld werden. (…) Van onze kapitein waren eenige lichaamsdelen afgerukt. Sommige van de jongens kon je niets aan zien, ze zijn door de geweldige druk tegen de straat gesmakt, en op 't slag gedood. Dat was verschrikkelijk zoo'n schouwspel te aanzien. Je stond erbij te sidderen, en de koude rillingen gingen je door merg en been.' Tijdens het verplaatsen van de compagnie deden de militairen een bijzondere ervaring op. 'Op onze tocht zoo door de stad werd ons door de bewoners van alles gegeven, 't was haast net of ging je langs een loopende band: sigaren, sigaretten, bonbons, brood en andere eterij, alles kon je maar krijgen. We hadden al gauw onze broodzak vol met dat alles. Maar tegen de middag werden alle giften van de burgerij verboden, daar er sprake was dat er vergiftige sigaretten en bonbons in omloop waren.'

Op dinsdag 14 mei was Steffen getuige van het grote bombardement op de stad. ''t Was allemaal vliegtuigen toen, op een moment telden we 75 tegelijk boven de stad. De bommen werden als een regen op de bevolke stad afgeworpen. 't Was een lawaai zoo ooit iemand zich kan indenken. Je hoorde de bommen ontploffen en 't donderen geluid van 't instorten van de gebouwen. Ontzettende panieken moesten hier een rol spelen, in zoo'n open stad. Duizenden hebben hier hun leven moeten laten. Ja, men sprak zelf van 30.000 dooden (…)'.

Het bombardement was de aanleiding tot de capitulatie van Nederland. 'We waren allen ook wát blij dat 't was afgelopen' zo schrijft Steffen in zijn verslag. Hij moet echter tot 23 juni 1940 wachten voordat hij huiswaarts kan keren.

Menu

HUZAREN SALADE bestaande uit vleeschresten a La Kooy.

GROENTEN SOEP met gehakt van doorgedraaide S.D.ers.

GEKOOKTE BOT(ten) van Edelgermanen.

GROENTE van tot moes geschoten valschermjagers.

GEKOOKTE BLOKZULTJES.

RUNDERLAP van geplette landverraders.

GROENTE van hooiberg artiesten a La Mussert.

GEKOOKTE GEKRABTE MOFFENMEIDEN KOPPEN.

PUDDING met geklutste landwachters.

KOFFIE met GEBAK.

Beide geschonken documenten worden opgenomen in de Verzameling kleine aanwinsten betreffende de Tweede Wereldoorlog.

Vogeltje

Een andere recente aanwinst is een mapje met documenten, afkomstig van Vogeltje (Voly) de Jong uit Sneek. Voly was onder haar schuilnaam 'Mary' zeer actief in het Friese verzet. In de laatste twee jaren van de oorlog legde ze als koerierster talloze fietstochten af om berichten over te brengen, o.a. voor Haitze Wiersma, leider van de KP's in Zuidwest-Friesland.

Curieus is een menukaart van een diner ter gelegenheid van een reünie van het verzet in Sneek en omgeving. Vooral de beschrijving van de tien gangen is bijzonder: 'groentesoep met gehakt van doorgedraaide SD-ers', 'gekookte bot(ten) van Edelgermanen', 'runderlap van geplette landverraders' en als nagerecht 'pudding met geklutste landwachters'.

Lezingen WOII

8 april

Gestolen herinneringen

20.00-21.00 uur, De Beurs

Erik Dijkstra deed onderzoek naar de verhalen achter de bezittingen en hun eigenaren van Nederlandse gevangenen van concentratiekamp Neuengamme en schreef het boek *Gestolen herinneringen*.

12 april

Dag voor oorlogserfgoed

11.00-16.00 uur, Tresoar

Op deze dag is aandacht voor erfgoed uit de Tweede Wereldoorlog dat nog bij mensen thuis op zolder ligt, zoals voorwerpen, brieven en dagboeken. Deskundigen van o.a. Tresoar en het Fries Verzetsmuseum geven informatie over de historische waarde van het materiaal.

17 april

Esmée van Eeghen

12.30-13.30 oere, Tresoar

Fersetsfrou Esmée van Eeghen (1918-1944) waard lang sjoen as in 'femme fatale'. Pas ferline jier waard har namme opnaam yn it Fries Verzetsmuseum. Yn syn boek analysearret Hessel de Walle har libben.

7 mei

Friese onderduiktijd van Salo Muller

20.00-21.00 uur, De Beurs

Salo Muller (1936) zat van zijn zesde tot zijn negende jaar op diverse plekken in Friesland ondergedoken. Na de oorlog haalde een tante hem op, zijn ouders hadden de oorlog niet overleefd.

15 mei

Avond in het teken van Twadde Thús

19.30-21.00 uur, Tresoar

De 7-jarige Jan Klaas Grin moest in 1942 met zijn familie noodgedwongen hun huis in IJmuiden achter zich laten. De nu 90-jarige Grin vertelt over zijn Friese evacuatietijd. Eddy van der Noord vertelt over zijn boek *30.000 evacués - Limburg en Friesland verbonden door de oorlog*.

20 mei

Vrouwelijke KNIL-soldaten

19.30-21.00 uur, Tresoar

Enkele duizenden vrouwen werden tussen 1944 en 1950 als militair uitgezonden naar voormalig Nederlands-Indië. Jorien Wallast deed onderzoek naar het Vrouwenkorps KNIL en reconstrueert de ervaringen van vijf soldates.

Scan de QR-code voor alle activiteiten in het kader van 80 jaar vrijheid.

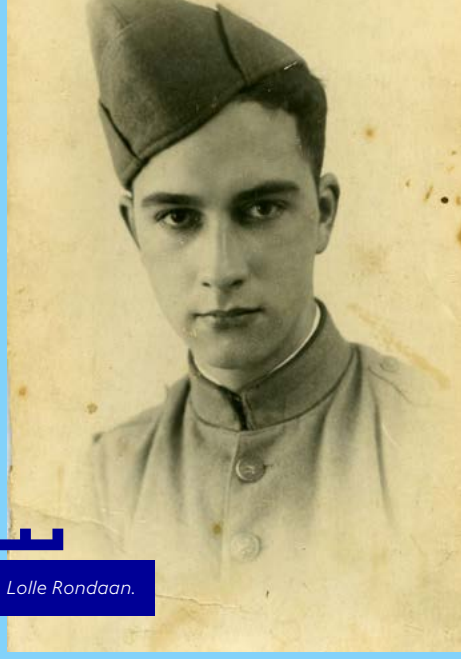
80 JAAR VRIJHEID FRYSLÂN

Syds Wiersma

'Net Ferjitte'

It Frysk Film & Audio Argyf bewarret ek kolleksjes fan lokale omroppen. Foar de macht oan materiaal dy't by sokke radiostasjons makke is, bestiet gjin argyfwetjouwing. Dêrom binne wy yn it gat sprongen dêr't weardefol audiofisueel materiaal yn driget te ferdwinen. Hjirby omtinken foar in priiswinnend peareltsje út it ferline fan Radio Eenhoorn.

Ien fan de hichtepunten fan Eenhoorn wie de rige 'Net Ferjitte' út 1991. Yn 27 oeren radio nimt ynterviewer Geert van Tuinen de harker mei troch in grut ferskaat oan tema's út de besettingstiid yn Menameradiel en op It Bilt. It is mei de betinking fan 80 jier frijheid dit jier, de muoite wurdich om de rige werom te hearren. Hoe prekêr oft guon ûnderwerpen ek binne, it programma is in feest fan meartaligens. Van Tuinen skeakelet prachtich tusken Biltsk en Frysk wylst er mei syn gasten - tsjûgen benammen - yn petear giet. De rige wint sels de Media Academy Priis foar lokale omroppen.

Lolle Rondaan.

Lêsten wie ik yn Sint-Anne yn it eardere gemeentehûs fan It Bilt. Ik kaam dêr foar in plakette te stean ta oantinken oan de oerfal op it gemeentehûs yn septimber 1943. 'De mîns fan môrn mâg wat guster weest is niet fergete.' Under dy tekst de nammen fan sân KP'ers dy't holpen om it befolkingsregister en pûden fol persoansbewizen feilich te stellen. De aksje rêde hûnderten fan de Arbeitseinsatz. Mar de groep om Lolle Rondaan hinne waard ferret en njonken him moasten ek Gerben Oswald en Gerrit Schuil it mei de dea bekeapje. Se waarden op 16 febrewaris 1944 fusilearre.

Radio Eenhoorn wijt yn 'Net Ferjitte' in hiele ôflevering oan de oerfal en de groep Rondaan. Harkers oppenearje har en freegje wêrom't de gemeente noch gjin monumint foar dizze fersetslju hat. Yn de lêste ôflevering makket boargemaster Dankert live bekend dat soks yndie ûnbegryplik is en dat der ynkoarten in tinkstien komt. It lit sjen wat de ympakt wêze kin fan goede radio.

Yn Operaasje audio beskriuwe meiwurkers fan it Frysk Film & Audio Argyf bysûndere fynsten yn de audiokolleksjes út de Tresoardepots. De kolleksje wurdt digitalisearre en komt, as dat om de rjochten kin, online beskikber.

Scan de QR-koade om de ôflevering te beharkjen.

Riemer Janssen

‘Het werk, voortspruitende uit den jongsten watersnood’

Tekening door Dirk Piebes Sjollema van de vloed bij Vierhuis in 1825.

Met tal van activiteiten wordt dit jaar de ‘vergeten’ watersnood van februari 1825 herdacht. Meer dan de helft van het Friese land liep onder water als gevolg van ruim twintig dijkdoorbraken. Er vielen doden te betreuren, mensen raakten dakloos en veel vee kwam om. De gevolgen van de watervloed waren enorm: vervuild drinkwater, malaria en verzilting van landbouwgronden zorgden voor nog meer dood en verderf. Het zou vele jaren duren voordat de getroffen gebieden er weer bovenop kwamen - de schade liep in de miljoenen.

Honderd jaar later memoreerde de toenmalige Commissaris des Konings, Pieter Albert Vincent baron van Harinxma thoe Slooten (1870-1954) de ramp van 1825, voorafgaand aan de opening van een vergadering van de Provinciale Staten op 3 februari 1925. Hij haalde hierin dichter Jacob Cats (1566-1660) aan, die schreef: Roep God te hulp, maar roer de hand. Erg toepasselijk, want in 1825 en de jaren erna werd er van alles gedaan om de schade en het leed van de watersnood zo goed als mogelijk te herstellen en te verzachten.

Wat er destijds uitgevoerd is, is onder meer terug te vinden in het archief van het Provinciaal Bestuur van Friesland 1813-1922, dat berust bij Tresoar. In dit archief zit een deelarchief met de welluidende naam: ‘Het archief van de commissaris-speciaal des konings in Vriesland tot het werk, voortspruitende uit den jongsten watersnood, later commissie (uit Gedeputeerde Staten) tot de onderstand van de noodlijdenden door de watervloed van 1825’. Deze instelling moest bij Koninklijk Besluit zorgdragen voor herstel van zeeweringen, huizen, hulp aan slachtoffers en dergelijke. De commissaris-speciaal en de commissie uit Gedeputeerde Staten werkten nauw samen met soortgelijke instellingen. Op nationaal niveau deden ze dat met de Hoofdcommissie te Den Haag en op regionaal niveau met de aan hun ondergeschikte districtscommissies te Leeuwarden, Franeker en Heerenveen. Daarnaast werd er op lokaal niveau samengewerkt met soortgelijke particuliere commissies.

Een combinatie van springtij, hevige noordwesterstorm en een hoge waterstand van de rivieren en de Zuiderzee bleek teveel voor de dijken. Op de kaart is het opgestuwde zoete water op de randen donkerblauw gekleurd.

Een gedetailleerd archief

Door de aandacht die de watersnood van 1825 krijgt, bijvoorbeeld op 1825.frl, zijn we inmiddels bekend met spectaculaire kaarten van overstroomde gebieden en afbeeldingen van doorgebroken dijken, weggespoelde boerderijen, mensen in nood en ondergelopen plaatsen. Het archief van de commissaris-speciaal/commissie bevat bijna niets van dit alles. Dit bestaat voornamelijk uit tekstueel materiaal, waarin we de neerslag van het opnemen van de schade van de ramp zien en welke handelingen hieruit voortvloeiden. Visueel niet zo spectaculair, maar inhoudelijk wel degelijk aantrekkelijk.
Het is een zeer gedetailleerd archief met allerlei statistische, bouwkundige, boekhoudkundige informatie en persoonsgegevens en daarom interessant voor historisch onderzoek naar de ramp. Deze gegevens zijn ook interessant voor familieonderzoek, onderzoek naar individuele personen, pandengeschiedenis en landschapsgeschiedenis.

Het archief bestaat uit twee hoofd-onderdelen: onderstand, oftewel het uitkeren van geld en andere middelen voor hulpbehoevenden en alle organisatie daaromheen en waterstaat, over herstelwerkzaamheden aan dijken, huizen en dergelijke en alles wat daaruit voortkomt. Uit beide onderdelen heb ik een kleine selectie gemaakt.

Onderstand...

In de stukken over de onderstand trof ik onder meer een bekendmaking van burgemeester en wethouders van Sneek aan, waarin mensen die meenden recht op schadevergoeding te hebben, zich bij de gemeente konden melden. De compensaties werden vervolgens nauwkeurig bepaald, zoals te zien is in een 'Grondslag van berekening voor het verloren vee, etc'. Ook bewaard zijn ontvangstbewijzen, die tonen wat noodlijdenden uit Hemelumer Oldeferd en Noordwolde aan levensmiddelen ontvangen hebben, zoals welke goederen het huisgezin van Lubbert E. de Vries kreeg. Bijzonder is een lijst van maar liefst 53 personen die bij Vierhuis (vlak bij de Tsjûkemar) hun toevlucht zochten op een tjalk. Het gros kon worden gered door Harmen Jans Groen, een visser uit Vierhuis. Van deze redding is in diverse vormen verslag gedaan en ook is ze mogelijk afgebeeld op een getekende voorstelling van de overstroming van Vierhuis door Dirk Piebes Sjollema (1825). De lijst meldt de geredde personen en vertelt hoe zij aan boord kwamen. Het stuk biedt daarmee interessante context aan de tekening van Sjollema die in de collectie van het Fries Museum zit.

Ontvangstbewijs van goederen uitgedeeld aan Lubbert E. de Vries, voor zijn huisgezin. (Foto Riemer Janssen)

De gevolgen van de watervloed waren enorm

...en waterstaat

In de stukken over de waterstaat is informatie te vinden over het 'beringen' oftewel het aanbrengen van een nieuwe dijk (een 'zomerringdam') van een doorbraak in de buitendijk van het Workumer Nieuwland. Er zijn brieven en een overzicht van zeventien aannemers die deze klus zouden willen klaren, waaronder zelfs drie uit Zuid-Holland, bewaard gebleven. De hoogste bieder bood zijn werk aan voor f. 18.000,-. Gedeputeerde Staten kozen voor de goedkoopste bieder, Gerrit Jans Westendorp uit Makkum, die maar liefst f. 10.000,- onder die prijs zat. Omdat hij er langer over deed dan afgesproken, kreeg hij nog wel een boete van f. 1.300,-. Gedeputeerde Staten betaalden hem uiteindelijk slechts f. 6.700,-. Interessant is dat de hele zaak van begin tot eind te volgen is en dat het Gedeputeerde Staten er alles aan gelegen lijkt dat een en ander goed en tijdig uitgevoerd wordt - zie de opgelegde boete. Westendorp duikt veelvuldig op in de stukken; er is een aardig aantal rekeningen en andere stukken van hem bewaard gebleven, waaruit blijkt dat hij ook voor bedijkingsklussen werd ingehuurd. Kennelijk beviel hij goed en hanteerde hij goedkope prijzen.

Collectiebewerker Riemer Janssen komt bij het beschrijven van archieven de mooiste schatten tegen die hij in deze rubriek uitlicht.

Symposium

Op 12 april staan sprekers op het symposium 'De "vergeten" watersnoodramp van 1825' stil bij deze gebeurtenis. Lotte Jensen, schrijver van het bekroonde boek *Wij en het water*, houdt een lezing en er zijn kortere voordrachten over de watersnood in het Waddengebied, de rampspoed in Friesland en eigentijdse getuigenissen en egodocumenten.

Scan voor meer informatie de QR-code.

Pinksterdinsdag

Verleiden naar het verleden

Marijke de Boer

Als een ware ambassadeur voor cultuur houdt emeritus hoogleraar Frits van Oostrom een lezing op Pinksterdinsdag. De neerlandicus is zeer gecharmeerd van de taalpracht van het Oudfries, maar zijn liefde voor Fryslân gaat verder.

Frits van Oostrom is emeritus universiteitshoogleraar aan de Universiteit Utrecht. Hij is gespecialiseerd in de Nederlandse letterkunde van de middeleeuwen. Zijn recentste boek is De Reynaert. Leven met een middeleeuws meesterwerk. *(Foto Bob Bronshoff)*

De Friese cultuur, met de eigen taal en geschiedenis, spreekt hem aan. ‘Fryslân ligt me na aan het hart, al kwam die liefde als een late roeping’, vertelt Frits van Oostrom. ‘Tijdens mijn studie Nederlands kwam Fries niet aan de orde, terwijl we wel docenten hadden die uit Fryslân afkomstig waren. Maar zonder het te beseffen ben ik tussen Friese boeken opgegroeid. Mijn vader, die ook Nederlands had gestudeerd, had allerlei boeken met daarbij Friese titels, in de kast staan. In zijn tijd was Fries namelijk een onderdeel van de studie Nederlands. Ik heb mijn vader overigens nooit Fries horen spreken en ik betwijfel het of hij wel eens in Fryslân was geweest.’

Tijdens het onderzoek aan zijn boek *Stemmen op schrift* uit 2006 kwam Van Oostrom intensief met het Oudfries in aanraking. In het boek beschrijft hij de literatuurgeschiedenis vanaf het oudste Nederlands tot 1300, waarin ook de poëzie in het Oudfries recht aan de orde komt. ‘Sommige rechtsteksten zijn echt schitterend. Juist omdat het juridische teksten zijn verwacht je niet dat ze zo poëtisch zijn.’

Vonk

Hij brengt zijn kennis via boeken en lezingen met liefde over op zijn publiek, hopend dat de vonk overspringt. Zelf groeide hij op in een gezin met een liberale vader die grote belangstelling en achting voor verschillende culturen en religies had. ‘Ik ben me ervan bewust dat niet iedereen zo opgroeit en daarom doe ik in mijn werk altijd mijn best om cultuur en geschiedenis aan de man/vrouw te brengen. De laatste jaren is er steeds meer bewustwording in Nederland dat natuur onderhoud, bescherming en aandacht vereist. Mijn stelling is dat dat ook voor cultuur geldt, en daarmee bedoel ik cultuur in de brede zin, dus ook taal en geschiedenis. Daar moet je moeite voor doen.’

Van Oostrom probeert als een soort makelaar mensen te verleiden om naar het verleden te kijken. ‘Je moet niet afwachten dat iemand zich meldt. Het ‘heftige heden’, zo noem ik onze tijd, heeft zo’n enorme zuigkracht op jonge mensen. Waarom zouden ze naar geschiedenis kijken? Ze hebben het al zo druk, vinden ze zelf. Dan gaan ze nooit uit zichzelf naar het verleden kijken, laat staan het verre verleden. Dus moet je ze daarin meenemen. En de mogelijkheden van de moderne techniek zijn daarin een bondgenoot. Dat je de Richthofenkolleksje zo in detail online kunt laten zien, is toch geweldig!’

Verhalen

De brede aandacht voor cultuur ziet Van Oostrom terug in Tresoar. ‘Een instituut waarin taal, literatuur en geschiedenis bij elkaar komen, zie je nergens anders in Nederland. Tresoar heeft daardoor de belangrijke taak om ook als een ‘makelaar’ verhalen aan te bieden. Fryslân zit barstensvol met schitterende verhalen. Die moeten we blijven vertellen. Verhalen hebben de grootste kracht als ambassadeurs.’

> *Fryslân zit barstensvol met schitterende verhalen*

Pinksterdinsdag

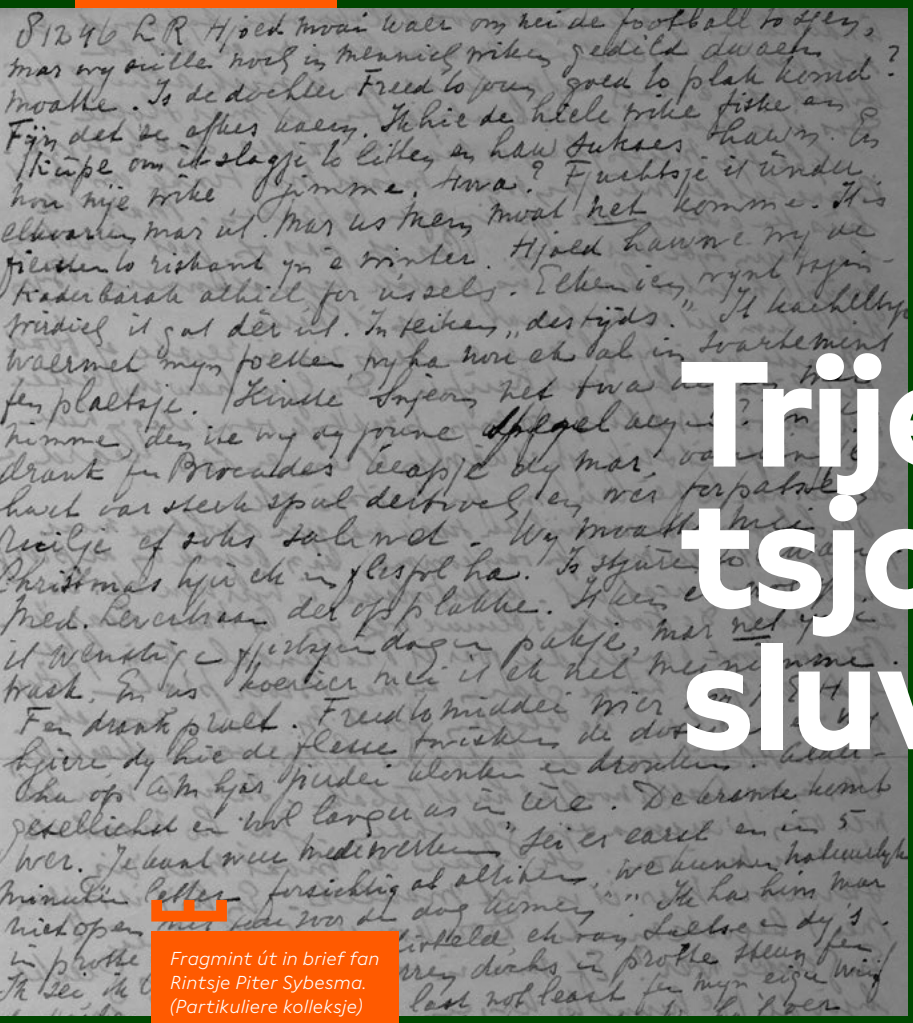
Pinksterdinsdag wordt voor het tweede jaar op rij georganiseerd. De naam verwijst naar de jaarlijkse rechtsdag die de inwoners van het laatmiddeleeuwse Frisia - het woongebied van de middeleeuwse Friezen, tussen Vlie en Wezer - hielden op de dinsdag na Pinksteren bij de ‘Upstalsboom’ nabij Aurich, in het tegenwoordige Ostfriesland (D.)

Op 10 juni houdt Frits van Oostrom een avondvullende publiekslezing. Daarin gaat hij niet alleen in op het Oudfries, maar ook op de traditionele vete tussen Holland en Friesland en hij onderzoekt de speciale Friese belangstelling voor het middeleeuwse verhaal ‘Van den vos Reynaerde’.

Scan de QR-code voor meer informatie en aanmelden.

Sybren Sybesma

Trije tsjokke sluven

Fragmint út in brief fan Rintsje Piter Sybesma. (Partikuliere kolleksje)

Ut de famylje kamen doazen mei in ferskaat oan guod fan pakes, beppes, oerpakes en oerbeppes foar it ljocht. Der sieten boeken by, knipsels út kranten en tydskriften, âlde eigendomsaktes en foto's. En der wienen brieven by: trije tsjokke sluven mei 156 brieven fan Rintsje Piter Sybesma, dy't er nei de oarloch út it ynternearrings-kamp wei nei famylje stjoerde. Dizze Frysk nasjonalist, dichter en skriuwer wie myn oerpake. Foar myn masterskripsje ûndersocht ik it materiaal. Miskien soe ik him better kennen leare.

Meastentiids waarden de brieven it kamp yn- en útsmokkele

Rintsje Piter Sybesma (1894-1975) waard berne op in boerepleats yn Tsjerkgaast. Ta grut fertriet fan syn heit siet der lykwols gjin boer yn him en gie er nei Utert ta om foar bistedokter te learen. Foar't er yn 1919 oan syn stúdzje begûn, hie er al fan him hearre litten yn de Fryske literatuer. Hy debutearre yn jannewaris 1914 - foar syn tweintichste - mei in sonnet yn it tydskrift *Sljucht en Rjucht*. Meardere gedichten folgen en ek skreau er koarte ferhalen dy't yn kranten en tydskriften publisearre waarden. Yn 1915 rjochte er mei Douwe Kalma en Meint Hylkes Bottema de Jongfryske Mienskip op. Ynspirearre troch de Hollânske Tachtigers woenen se de Fryske literatuer fernije. Nei syn ôfstudearjen yn 1923 waard er feedokter yn Nijehaske en letter op It Hearrenfean. As skriuwer bleau er warber, mei ferhalen en gedichten. Yn 1926 begûn er mei Jacob Jansen, Oene Mulder en Jelle Brouwer it literêre tydskrift *De Holder*, dat oant 1929 ferskynde en benammen troch syn moaie foarmjouwing noch altyd neamd wurdt yn oersichten fan de Fryske literatuer. Yn 1927 kaam syn dichtbondel *Ta de moarn* út.

Dútsksinnigens

Yn de tritiger jierren - de krisisjierren - rekke Rintsje Piter Sybesma, lykas Douwe Hermans Kiestra, Jan Melles van der Goot en Sytse Jan van der Molen stadichwei yn 'e ban fan it opkommende faksisme yn Dútslân en Italië. Se hienen it idee dat benammen de lytse boeren yn Dútslân heger achte waarden as yn Fryslân. Se seagen de boer as it fûnemint fan de Fryske maatskippij en hopen dat it boerebedriuw mei help fan Dútslân wer ta bloei komme soe, wat fuortdaliks ek in nije bloeitiid foar Fryslân ynliede soe. Om Fryslân waarm te meitsjen foar it faksisme rjochte Sybesma mei Van der Goot en Johannes Jacobus van Weringh it Frysk Faksiste Front op. It hat koart bestien, mar út 'e stikken dy't Sybesma yn it partijblêd skreau, sprekt in grutte besieling. Deselde besieling is te sjen yn de dichtbondel *De swetten útlein*, dy't er nei de Dútske ynfal yn 1940 skreau, en dêr't er dy ynfal yn besjongt: no brekt in grutte takomst foar Fryslân oan.

Yn 'e oarlochsjierren kombinearre er syn wurk as feedokter mei aktiviteiten yn de polityk en de Fryske literatuer. Sa waard er lid fan it trijemanskip dat de Fryske Beweging yn dy jierren liede moast. Hy waard der lykwols nei koarte tiid útset om't de twa oare leden, Jacob Kalma en Eeltsje Boates Folkertsma, it polityk net mei him iens wienen. Fierder reizge er nei Dútslân ôf foar it saneamde 'Dichtertreffen' dat de nazi's organisearre hienen: yn Weimar kamen skriuwers út it 'nije Europa' byinoar, fan Flamingen oant Bulgaren. Dêrneist waard *De swetten útlein* yn it Dútsk oerset. Nei de oarloch waard Sybesma foar syn Dútsksinnigens feroardiele ta twa jier ynternearring en in boete fan 10.000 gûne. Ek waard er foar tsien jier út syn kiesrjocht set. Nei syn dea is in grut part fan syn argyf oerbrocht nei Tresoar. Mar dat wie blykber net alles, sa lit de fynst fan de brieven sjen.

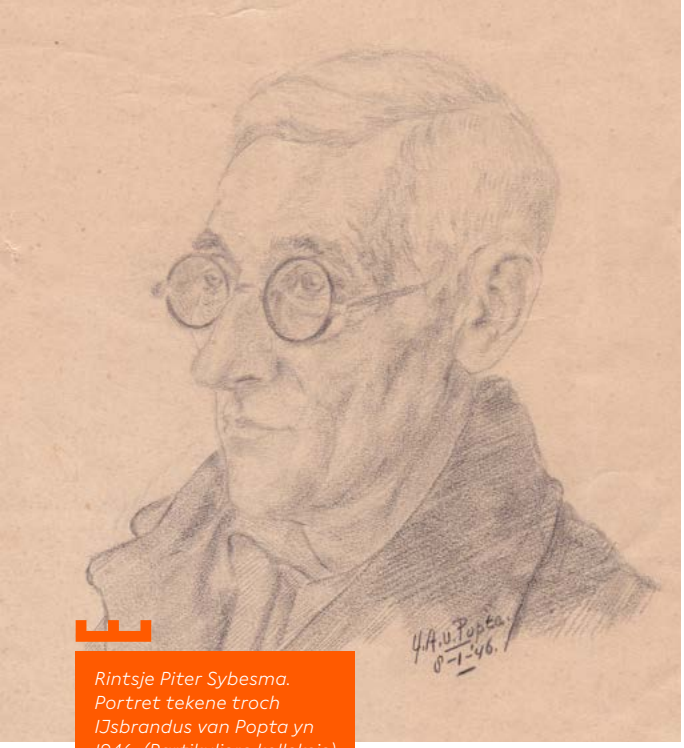
Rintsje Piter Sybesma as jongfeint.

In unike kâns om myn oer-pake miskien wat neier te kommen

Brieven

Fuort nei de befrijing fan Fryslân yn april 1945 waard Sybesma oppakt en opsletten yn Crackstate op It Hearrenfean. Letter bedarre er yn it ynternearringskamp yn Wolvegea, dêr't er syn hiele fierdere ynternearringstiid sitte soe, op in koart skoft op It Amelân nei. Wylst er ynternearre wie, skreau er brieven nei hûs ta - yn de trije sluven sieten 156 brieven fan syn hân: oan syn frou, syn bern, syn suster en syn mem. De brieven werom fan syn frou binne ek bewarre. Meastentiids waarden de brieven it kamp yn- en útsmokkele; brieven dy't 'legaal' it kamp yn kamen waarden sensurearre. Om't de ynternearden klean en oar guod (lykas boeken) ûntfange en opstjoere koenen, die er syn briefkes bygelyks yn de punt fan in skoech en ferstoppe syn frou har antwurd tusken de wask.

Foar myn masteroplieding Redacteur/Editor oan de Universiteit van Amsterdam ha ik de korrespondinsje bestudearre. Net allinnich wie ik benijd nei de ynhâld, mar it wie ek in unike kâns om myn oerpake miskien wat neier te kommen. Hy skriuwt in protte oer syn advokaat (dy die te min fûn er), is fûl op 'e Fryske Beweging, makket him soargen oer de takomst fan 'e Fryske literatuer en besiket manieren te finen om earder nei hûs ta te kommen. De nijsgjirrichste brieven hat er yn novimber en desimber 1945 op It Amelân skreaun. Hy wie dêr as ynterim-feedokter oan it wurk set, nei't de eigentlike feedokter samar ûntslach nommen hie. Hoewol't er yn it ynternearringskamp op it eilân sliepte, hie er doe in soad frijheid. Op in âld fyts trape er fan boer nei boer. Bytiden wurdt er suver lyrysk as er beskriuwt wat er ûnderweis tsjinkomt: 'As men hjir is (…) hat men it gefoel by it oanbigjin fen de skepping to stean. (…) [I]k ha noch nea sokke archaeologyske minskekreaturen sjoen. Bern wierne der net, yn beide húshâldingen net en de trêdde húshâlding wier in widdou mei in âld soan, leau 'k. In libbensrhitmyk as fen in fortraegde gramafoanplaet, gjin melody dêryn to ûnderkennen.'

Rintsje Piter Sybesma. Portret tekene troch IJsbrandus van Popta yn 1946. (Partikuliere kolleksje)

Ballingskip

Hoewol't Sybesma in protte frijheid op It Amelân hie en fan alles belibbe, karakterisearret er syn ynternearring dêr as in ballingskip. Foar't er ôfreizget, neamt er it al it 'Sint-Helena aventûr' (in ferwizing nei it eilân dêr't Napoleon ferballe wie). Ienris op it eilân skriuwt er oan in freon: 'Men hat it goed tocht fen my - earme Fryske strider - in balling to meitsjen en ik tink oan it fers fen Piter Jelles det sa bigjint: 'Redbad út syn lân forballe stie oan 't noarderstrân allinne'.' Dat er it in ballingskip neamt, hat dermei te krijen dat er it gefoel hie dat er straft wie foar syn striid foar Fryslân, of better sein, syn striid foar it Fryske boerelân. Oan syn dochter skriuwt er: 'Dit is de libbensleare fen it lân, wol to forstean fen it frisse boerelân. Hâld dy yn eare! Hwent wy hawwe der in healjier for efter de trie sitten.' Yn dat sitaat sit ek in soarte fan opoffering. It is in tema dat troch de hiele korrespondinsje rint. Hy skilderet himsels en guon oare ynternearden ôf as de striders dy't it bêste mei Fryslân foar hienen, mar foar harren striid opsletten binne en dy straf duldsum ûndergean. Se lykje der sels in soarte fan gelok út te heljen: se lije foar harren lân. It is hast in dichterlik-romantysk ideaalbyld.

In oar tema yn de korrespondinsje is noed oer de húshâlding: syn frou en harren fiif bern (fjouwer jonges, ien famke). De kostwinner en de heit wie ynienen fuort, dus syn frou moast de opfieding no allinne en mei minder jild dwaan. Hy skriuwt har yn novimber 1945: 'Dou haste sa folle op dyn skouders, de bern en de kleinichheden fen alle dagen. Ik wol det ik der in part fen oernimme koe.' Hy keapet - miskien wol om wat soargen oer te nimmen - in stikmannich einen en stjoert se nei syn famylje ta. Se moasten mar ris goed ite, skriuwt er.

Dizze brieven oer en oan de húshâlding fyn ik de moaiste. As er bygelyks fertelt dat it 'tige tige gesellich' wie dat syn twadde soan (ús pake), de 'nommele jongkeardel', op it eilân lânskaam. Of as er yn 1946 syn dochter heiteadvys jout oer har eineksamen. Of as er oan syn soannen skriuwt dat se op 'de fuif' fan harren skoalle net te folle drinke moatte. Dan klinkt der in oar lûd troch, de minske en heit komt nei foaren. It spul mei bygelyks de Fryske Beweging en de advokaat is efkes nei de eftergrûn dreaun.

Nij ûndersyk

Nei in tal moannen yntinsyf mei de brieven dwaande west te hawwen, hie ik bytiden it gefoel dat ik ús oerpake in bytsje kennen leard ha. Syn kar foar de Dútsers kin ik lykwols noch altiten net neikomme. It foel my ôf dat er net ta selsrefleksje kaam. Hy frege him net ôf oft er it allegear wol goed dien hie, oft er wol altyd de goede kar makke hie.

It wie moai om sa mei ús famyljeskiednis dwaande te wêzen. Ik ha in soad oer it ferline - en myn eigen ferline - leard. En it is noch net dien: de antwurden fan syn frou en bern binne ûnderwerp fan in nij ûndersyk.

Herre de Vries

Een handvol groene weelde

Het zeventiende-eeuwse gebedenboekje dat de Vrienden en Tresoar onlangs kochten, is boekhistorisch gezien belangwekkend. Wat is er tot nu toe over bekend?

Het boekje van circa 10 bij 8 centimeter heeft als titel *Johan Havermans Christelijcke gebeden ende danck-seggingen*. Het werd in 1661 te Leeuwarden bij Lodewijk Cres gedrukt. Het boekblokje met vergulde bladranden is gevat in een groen, segrijnen (soort perkament) bandje met verguldwerk én zilveren beslag en sluitingen. Het was een zeer exclusief product, waarover verderop meer.

In de gezaghebbende Short Title Catalogue Netherlands (STCN) staan van Lodewijk Cres slechts vier titels. Deze catalogus vermeldt alle in Nederland gedrukte boeken vanaf het begin van de boekdrukkunst tot en met 1800, aangevuld met in het buitenland gedrukte boeken in de Nederlandse taal. Deze editie van *Johan Havermans Christelijcke gebeden* staat er nog niet in. Tresoar heeft hiermee het eerst bekende exemplaar van deze vijfde titel uit het uitgeversfonds van Cres verworven. En via Tresoar is het nu beschikbaar voor nader onderzoek en toevoeging aan de STCN. Wie was Lodewijk Cres?

Als we de vier al bekende titels uit zijn fonds onder de loep nemen, zien we dat twee door anderen voor Cres zijn gedrukt. De colofons achterin vermelden dat de ene in 1660 van de pers kwam bij de Harlinger drukker Hero Galama (stcn 054385865) en de andere in 1665 bij de Leeuwarder Schelte Jochems (stcn 056983549). Typografische vergelijking met de twee resterende titels, doet vermoeden dat ook die in opdracht van Cres bij beide drukkers van de pers kwamen in 1660 bij Galama (stcn 153666234) en in 1664 bij Jochems (stcn 832132837).

Het groen segrijnen bandje met zilveren beslag. (Foto Janna Kootstra)

JOHAN HAVERMANS
Chriſtelijcke
GEBEDEN
Ende
DANCK-SEGGINGEN,
Op 't Nieuw tegen 't Hoogh-duytſche
overſien/ ende ten dienſte der Gereformeerde
Kercke verbetert.
Door
HENRICK van DIEST,
Theol. Doctor ende Profeſſor tot Harderwijck.
Gedruckt tot Leeuwarden,
By Lodowijck Cres Boeckverkooper/ woonen-
de in 't Nauw/ 1661.

Titelblad met onderaan het drukkersmerk van Lodewijk Cres. (Foto Riemer Janssen)

Cres treedt met deze vier boeken dus op als uitgever en boekverkoper, niet als drukker. Op basis hiervan zou geconcludeerd kunnen worden dat Cres zelf geen drukpers had. Het titelblad van *Havermans gebeden* impliceert dat dit toch wel zo moet zijn geweest. Er staat immers 'gedrukt tot Leeuwarden, By Lodowijck Cres', maar wellicht claimde hij met dit drukkersmerk het werk van anderen. Tijd voor meer speurwerk.

Meesterboekbinder

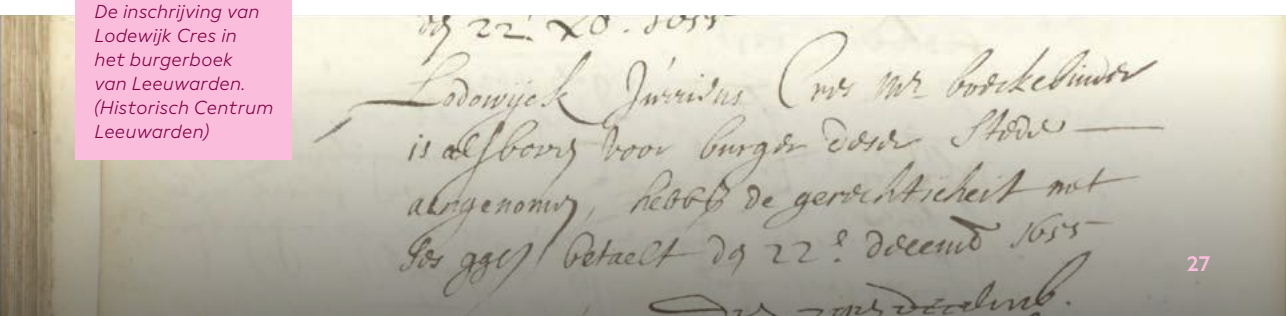
Niet alleen in zijn drukwerk liet Cres zijn sporen na, we treffen hem ook in de archieven die bij Tresoar en het Historisch Centrum Leeuwarden berusten. Lodowijck Jurriens Cres wordt in 1655 ingeschreven in het burgerboek van Leeuwarden als meesterboekbinder. In datzelfde jaar wordt hij begunstigd als leverancier van papier, pennen en inkt voor het Leeuwarder raadhuis en in 1660 levert hij bijvoorbeeld boeken en papieren voor de Friese synode. Zoals meer (meester-) boekbinders combineerde Cres zijn vak dus met dat van boekverkoper én gaf hij die ook zelf uit. Zijn inschrijving als meesterboekbinder is toch wel opmerkelijk, omdat hij in de wetenschappelijke literatuur vooral opduikt als uitgever-drukker.

Op het zilveren beslag dat centraal op voor- en achterplat van het segrijnen bandje is gemonteerd, staan de wapens van de families Van Harinxma thoe Slooten en Burmania. De verkoper, Antiquariaat Forum, deed daarom al de suggestie dat het boek werd gebonden voor Pieter van Harinxma thoe Slooten (1610-1669), raadsheer bij het Hof van Friesland, en Susanna Idzertsdr. van Burmania (1629-1691) die in 1648 met elkaar waren getrouwd. In ieder geval mogen we aannemen dat dit exemplaar van Cres' uitgave werd gebonden voor vooraanstaande Friezen. Gezien Cres' inschrijving als meesterboekbinder wordt het een aantrekkelijke gedachte dat Lodewijk Cres zelf de binder was. Nader onderzoek kan hierover wellicht meer uitsluitsel geven.

Of het nu Cres was of toch een ander, de binder maakte wel een volstrekt uniek bandje. Dat een dergelijk klein religieus werkje in segrijn werd gebonden, is op zich gebruikelijk. Dit leer en, in dit geval, perkament werd op verschillende wijze van een korrelige oppervlaktestructuur voorzien en meestal geïmporteerd uit de regio rond de Kaspische Zee. Boekbanden werden echter nagenoeg zonder uitzondering in zwart segrijn gebonden. Mij is slechts één andere groen segrijnen band bekend, in de collectie van de Koninklijke Bibliotheek (onder nummer 1769 F 9).

Herre de Vries is boekrestaurator en lid van de boekhistorische onderzoeksgroep Pastei.

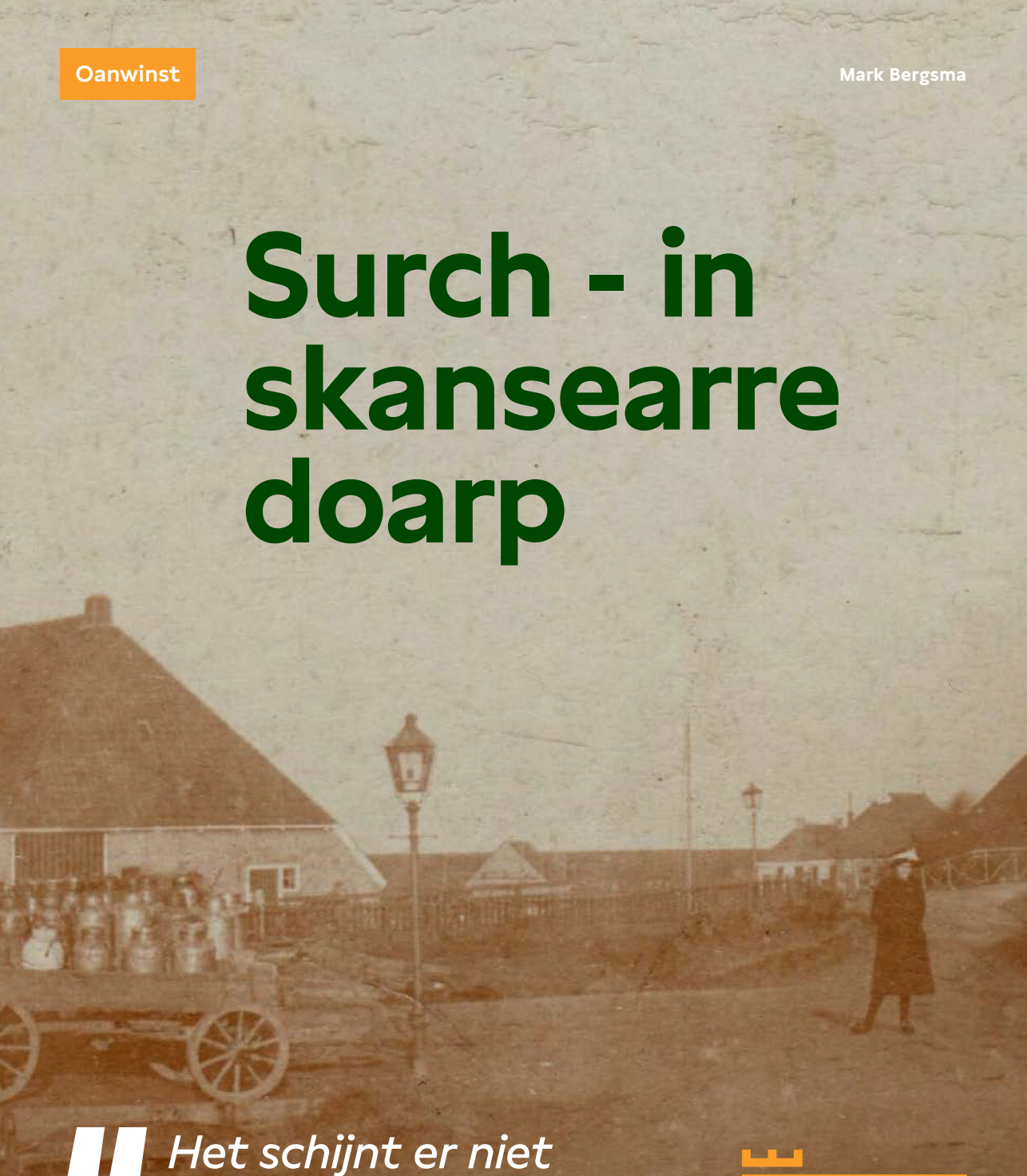
> *Het was een zeer exclusief product*

Lodowijck Jurriens Cres
is alsboen voor burger deser Stadt
aengenomen, heeft de gerechticheit met
Eed gedaen/ Actum dy 22 December 1655

De inschrijving van Lodewijk Cres in het burgerboek van Leeuwarden. (Historisch Centrum Leeuwarden)

Mark Bergsma

Surch - in skansearre doarp

Het schijnt er niet zo kwalijk wonen te zijn, als het wel lijkt

Surch om 1900 hinne. Links is de dyk nei it suvelfabryk. Yn de fierte binne de huzen oan de seedyk noch te sjen.

Foar de Ofslútdyk leit it pittoreske Surch, tusken de N31 en de seedyk. Oait wie de mienskip fan it no noch 150 ynwenners tellende doarp hecht, mei in sterk ferieningslibben en mei-inoar ferbûn troch de iuwenâlde mentaliteit fan 'de see jout, de see nimt'. Mar troch histoaryske ûntjouwingen transformearre Surch yn de ôfrûne iuw ta in skansearre forinzedoarp. Stichting Samen Zurich wol de skiednis fan it doarp bewarje en tagonklik meitsje foar ûndersyk troch it argyf ynkoarten oer te dragen oan Tresoar.

As histoarikus en eardere bewenner, no wenjend yn Amsterdam, mar noch altyd belutsen by it wol en wee fan it doarp, krige ik de opdracht fan Stichting Samen Zurich, opfolger fan Pleatslik Belang, om it beskieden, mar rike argyf fan Surch te oarderjen en te analysearjen.

Hjoed-de-dei is Surch troch syn strategyske lizzing tichtby de Ofslútdyk it ideale plak om te genietsjen fan it rêstige doarpslibben wylst de dynamyk fan de Rânestêd net fier fuort is. Minsken út alle hoeken fan it lân wenje der en simmerdeis komme in soad toeristen yn it doarp.

Oan de ein fan de njoggentjinde iuw wie de situaasje lykwols folslein oars. Foar syn reisferhalen troch Fryslân besocht de bekende Fryske sjoernalist Jacob Hepkema yn 1899 Surch. Hy wie net sa sjarmearre fan it doarp: 'Zurich is geen zoetendal, waarvan men zegt, die er is, die blijft er al.' In krekt boud suvelfabryk, in nije skoalle mei wenning en in net âlde tsjerke wienen neffens him de belangrykste gebouwen. Hepkema kaam yn petear mei de 80-jierrige pleatslike timmerman Zwaal, dy't him fertelde dat er der al jierren mei wille wenne en it him net foarstelle koe sûnder de see libje te moatten. Hepkema kaam op syn oardiel werom: 'Het schijnt er niet zo kwalijk wonen te zijn, als het wel lijkt.'

Isolearre doarpke

Yn 1899 wie Surch in isolearre doarpke oan de Sudersee, dêr't de bûtenwrâld amper binnenkaam en de ienfâld fan it bestean it ritme fan it libben bepaalde. It ynwennertal fan Surch skommele destiids om de 230 hinne, dêrfan wienen 80 skoalgeande bern. It meast foarkommende berop wie boer, oanfolle mei fiskerij. Ek waard hannele yn drûge seewier, dat ûnder oare as folling foar matrassen en as isolaasjemateriaal tsjinne. Of men wurke op it yn 1892 oprjochte suvelfabryk Frisia, dat opfallend genôch op dat stuit, krekt as de pleatslike herberch De Steenen Man, laat waard troch in frou. De útwikseling tusken Hepkema en Zwaal lit ferskate perspektiven sjen hoe't minsken it doarpslibben belibje kinne: de ien ûnderfynt it as beheind en stil, de oar sjocht de skjintme en de foardielen. Hoe dan ek, de mienskipssin yn Surch wie sterk. Al sûnt 1884 wie de Buurteplicht fêstlein yn in reglemint. Yn dy tiid wie de oprjochting fan in iis- en keatsferiening, folge troch in frouljusferiening, reisferiening, toanielklup, Pleatslik Belang en folle letter sels in doarpskrante. Fan begjin tweintichste iuw ôf kaam in bloeiende middenstân yn it doarp, mei in winkeltsje foar iten, twa bakkers, in grientesaak, in kapper en tal fan oare lytse winkeltsjes, faak yn hannen fan widdowen of oaren dy't yn har eigen libbensûnderhâld foarsjen moasten.

Troch de bou fan de Ofslútdyk krige Surch mear in plak yn de wrâld. Der kamen mear ynwenners troch al dy arbeiders dy't yn dizze krisisjierren út hiel Nederlân wei nei dit part fan Fryslân lutsen. Sadree't de Ofslútdyk yn 1932 iepengie, ried it measte autoferkear fan Noard-Hollân fia Surch nei it noardwesten fan Fryslân en oarsom. Ynearsten seach men dat as foarútgong, mar it hie ek syn kearside. Neigeraden dat it ferkear groeide, moasten de diken ferbrede wurde, en waarden ferskate histoaryske pleatsen en huzen yn en om it doarp en lâns de dyk nei Harns sloopt.

Wenning dy't sloopt wurde moat foar de oanlis fan de dyk fan Surch nei de Ofslútdyk.

"Wa't no troch Surch kuieret, sjocht in skansearre plak

Hegere seediken

In oare belangrike saak dy't it karakter fan it doarp oantaaste, wie de nei-oarlochske opheging fan de seediken. Wer moasten huzen fuort. Yn 1956 wie ek it suvelfabryk sletten, mei minder bewenners as gefolch. En troch de oanlis fan de N31 yn de santiger jierren waard in lyts part fan it doarp, de Ald Mar, ôfsnien fan de kearn. Surch bleau aktyf foar de leefberheid, mar yn 1995 folge de genedeklap: de basisskoalle koe net bestean bliuwe. 'Fries dorpje vreest voor sluiting basisschool. "Gezellig gat" Zurich heeft leerlingen nodig' skreau *de Volkskrant*, mar de publisiteit hie gjin effekt. De skoalle gie ticht en de fergrizing naam ta. It oait sa hechte Surch feroare stadichoan yn in forinzedoarp.

Wa't no troch Surch kuieret, sjocht in skansearre plak. Yn ferliking mei histoaryske foto's falt op hoefolle fan de oarspronklike sjarme ferlern gien is, benammen yn tsjinstelling ta ferlykbere doarpen as Koarnwert en Gaast dy't yn de buert lizze. Fan it yn 1892 oprjochte suvelfabryk is allinnich it ferfallen tsiispakhûs oerbleaun. It monumintale Hotel De Steenen Man is sletten en tsjinnet no as húsfêsting foar arbeidsmigranten. Opfallende brêgen en mûnen binne ferdwûn, en oeral yn it doarp binne 'gatten' fan eardere huzen yn it strjitpatroan sichtber. Dêrby komt dat der hieltyd minder oarspronklike bewenners binne, wylst der nije bewenners foar yn it plak komme dy't minder in bân mei de skiednis fan it doarp hawwe.

Dat lêste is ûnûntkomber en perfoarst net negatyf; it biedt krekt ek kânsen. It stelt it doarp yn steat om himsels op 'e nij út te finen. En it kin foar alle ynwenners fan wearde wêze om histoaryske kennis te garjen, en sa in rikere wenûnderfining te krijen. Dat is de ambysje fan de Stichting Samen Zurich en dêrom wurdt it argyf oerdroegen oan Tresoar. Ein 2024 is in part - 100 dia's fan histoaryske foto's fan it doarp - al oanbean. It oare materiaal folget meikoarten. Sa bliuwt de skiednis fan dit doarp mei in rûzich ferline soarchfâldich bewarre.

Argyfstikken út it rike ferienings-libben fan Surch.

In reportaazje út 1935 oer de postproblematyk tusken Zurich en Zürich.

De Nederlânske plaknamme Zurich is benammen bekend troch de gelikenis mei de Switserske stêd Zürich, dy't kwa toerisme foardielich útpakt, mar ek al desennialang foar problemen mei de post soarget. Yn 1935 ferskynde yn it sosjalistyske blêd *Wij, ons werk, ons leven* sels in reportaazje oer de kwestje, dêr't postkantoarhâldster Trijntje Hoekstra yn útlei dat it fersin faak foarkaam: 'Sels brieven út Ljouwert meitsje de omwei fia Switserlân.'

Silent Book Club

Elke eerste donderdag van de maand is de Silent Book Club: neem je boek mee naar Tresoar en zoek een plekje in ons knusse Kafee De Gouden Leeuw. Lekker een uurtje lezen! Inloop 19.45 uur, we lezen van 20.00-21.00 uur en daarna kun je met andere lezers in contact komen.

3 april, 1 mei en 5 juni
19.45 uur

Rondleiding

Ontdek de schatten van Tresoar en doe mee aan de rondleiding. Wat is het oudste boek dat bij Tresoar wordt bewaard? En hoe ordent Tresoar bijna 37 kilometer aan materiaal in het depot? Tijdens de gratis rondleiding krijg je een uniek kijkje achter de schermen.

24 april, 26 juni en 28 augustus
14.00 uur

Humor yn Fryske literatuer

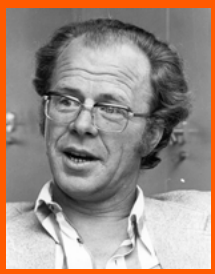
Op twa literêre jûnen yn Kafee De Gouden Leeuw stiet humor yn de Fryske literatuer sintraal. Douwe Kootstra fertelt oer Hylkje Goïnga en Doeke Sijens oer Trinus Riemersma (24 april). Bouke Oldenhof fertelt oer Rink van der Velde en Babs Gezelle Meerburg oer Sipke de Schiffart (22 maaie).

24 april en 22 maaie
19.30 oere

11 april

KFG-Sieperda-symposium

13.30 uur, Tresoar

Het thema is 'behoefte aan verbinding: Friese contacten, 1925-2025'. Verschillende sprekers belichten de wereldwijde Friese contacten in de afgelopen eeuw en plaatsen die in Europees perspectief.

17 april

Filosofiecafé

19.30 uur, Tresoar

Lezing waarin Gaila Pander vertelt over Nietzsches opvattingen over de vrouw, die nu tot vrijwel unanieme veroordeling zouden leiden. Toch wordt hij tot de groten binnen de filosofie gerekend.

22 april

'Woke' in Fryslân

20.00 uur, De Beurs

Lezing in het kader van de Maand van de Filosofie. Indira van der Zande en Friso Timmenga duiken dieper in de filosofische ideeën achter 'woke'.

15 mei

Suzanna Jansen

12.30 uur, Tresoar

Lunchlezing waarin Suzanna Jansen de afgelopen eeuw vanuit een nieuw perspectief schetst: dat van de vrouw. Aanleiding is haar nieuwe boek *De omwenteling of de eeuw van de vrouw*.

12 juny

Skriuwerskafee

19.00 oere, Tresoar

Skriuwers en dichters moetsje elkoar, der is tiid om by te praten, wurk te dielen en literêre plannen te meitsjen.

26 juny

Fryske Poëzyslam

19.00 oere, Tresoar

Foar it tredde jier op rige is de Fryske Poëzyslam om út te meitsjen wa't de bêste Fryske foardrachtskeunstner is.

Dit is een selectie. Kijk voor meer informatie en aanmelden op: **tresoar.nl/agenda**

Tsjerk Bottema.

Eveline de Smalen.

Freonen fan Tresoar

Bestjoersnijs

Tsjerk Bottema is nij yn it bestjoer fan de Freonen fan Tresoar. Neist syn wurk as teamlieder kultuer en sport by de gemeente Súdwest-Fryslân is er einredakteur fan *de Moanne* en hat er in eigen bedriuw Tsjerk Bottema Tekst & Theater. Bestjoerslid Tsjalline Idsardi is foar de Freonen yn de redaksje fan *Letterhoeke* kaam.

Nije Fellow

Dr. Eveline de Smalen is de nije Fellow. Doel fan har ûndersyk is om in byld te sketsen fan de posysje fan Durk van der Ploeg syn literêre wurk yn it Nederlânske kulturele fjild en as ûnderdiel fan de ekology fan de Waadsee. Yn it wurk fan de Fryske skriuwer nimt de Waadsee in sintraal plak yn en wurdt dy beskreaun út it perspektyf fan ynwenners fan it Waadgebiet wei.

Maitiidslêzing op 23 april, 19.30 oere

Nei oanlieding fan it ûndersyk fan Fellow Nynke Bruinsma stiet dizze jûn yn it ramt fan de rike skiednis fan film yn Fryslân. De earste lanlike fertoaning mei bewegend byld wie yn 1896 yn Ljouwert troch Christiaan Slieker. Letter begûn de ûndernimmersfamylje Miedema mei in suksesfol bioskoopbedriuw. Snits wie dêrby in belangryk plak. Seis jier lyn waarden yn in klûs yn Amsterdam fjirtjin spuollen fûn mei hûndert jier âlde, goed bewarre films oer Snits. Sokke âlde films binne in unikum, meastal is it materiaal al fergien.

Nynke Bruinsma ûndersocht hoe't it kin dat yn Snits in bioskoopbedriuw ûntstie. Se fertelt oer de rol fan de Miedema's, beljochtet de kontekst en har ynfloed op de bioskoopkultuer yn Fryslân. Fansels binne der ek fragminten út de films te sjen. Syds Wiersma fan it Frysk Film & Audio Argyf fertelt koart wat oer de wurkwize fan it argyf, hoe't se it materiaal krije en wat se dermei dogge. Ta beslút fertelt filmmakker Froukje van Wengerden oer har wurk as filmmakker yn Fryslân. De lêzing is yn Slieker Film (Wilhelminaplein 92, Ljouwert).

Kolofon

Letterhoeke is in útjefte fan Tresoar en de Freonen fan Tresoar

Bist de Fryske taal, kultuer en skiednis tagedien? Stypje Tresoar en wurd Freon. As Freon fan Tresoar helpst de groei en bloei fan Tresoar mei te fersterkjen. Foar € 25,- yn it jier wurdst Freon fan Tresoar - museum, argyf en biblioteek foar de Fryske taal, kultuer en skiednis. As tank krijst trije kear jiers fergees *Letterhoeke* tastjoerd en wurdst útnûge foar spesjale Freone-aktiviteiten.

Freon wurde?

Belje 058-7890789,
stjoer in mail nei
info@tresoar.nl
of scan de QR-koade

Redaksje

Marijke de Boer (einredaksje), Wieke de Haan, Linda Hoekstra, Riemer Janssen, Ids de Jong, Janna Kootstra en Tsjalline Idsardi (Freonen)

Foarmjouwing

Meenes, Makkum

Printwurk

Dekker Creatieve Media & Druk, Ljouwert

TRÊSOAR

Boterhoek 1
Postbus 2637
8901 AC Ljouwert

058-7890789
info@tresoar.nl
tresoar.nl

2025 Tresoar en de auteurs

TRESOAR

Museum, argyf en
biblioteek Fryslân

tresoar.nl

